অধ্যায় ২ ঃ ভাৰতীয় সমাজৰ প্ৰকাৰসমূহ

অধ্যায় গাঁথনি

২.১ উদ্দেশ্য

২.২ পৰিচয়

২.৩ চহৰীয়া সমাজ

২.৩.১ চহৰৰ শ্ৰেণীবিভাজন

২.৩.২ চহৰীয়া সমাজৰ সমস্যাসমূহ

২.৪ ভাৰতবৰ্ষত গ্ৰাম্য সমাজ

২.৪.১ ভাৰতবৰ্ষৰ গাঁওসমূহৰ প্ৰকাৰ

২.৪.২ গ্ৰাম্য স্থানীয় স্বায়িত্ব শাসন

২.৪.৩ স্থানীয় স্বায়িত্বশাসিত পদ্ধতিৰ আসোঁৱাহসমূহ

২.৫ ভাৰতবৰ্ষৰ জনজাতীয় সমাজ

২.৫.১ জনজাতিসকলৰ বৈশিষ্ট্য

২.৫.২ জনজাতীয় সমাজৰ প্ৰতি দৃষ্টিভংগী

২.৫.৩ ভাৰতীয় সংবিধানৰ পঞ্চম আৰু ষষ্ঠ অনুচ্ছেদৰ গুৰুত্ব

২.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

২.৭ অধিক জানিবলৈ

২.৮ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

২.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- ভাৰতবৰ্ষৰ নগৰীয়া সমাজৰ বিষয়ে
- ভাৰতীয় সমাজৰ সমস্যাসমূহৰ আলোচনা
- ভাৰতৰ গ্ৰাম্য সমাজৰ বিষয়ে আলোচনা
- জনজাতিৰ সংজ্ঞা
- জনজাতীয় লোকসকলৰ প্ৰতি ভাৰতীয় সংবিধানৰ প্ৰতিৰক্ষামূলক সুবিধাসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা।

২.২ ঃ পৰিচয়

আগৰ অধ্যায়ত আমি আলোচনা কৰি আহিছোঁ যে ভাৰতবৰ্ষ এখন বৈচিত্ৰ্যপূৰ্ণ দেশ। ইয়াৰ বিভিন্ন ভাষা, বিভিন্ন ধৰ্মাৱলম্বী লোক, জাতিগতভাৱে বিভিন্ন সংযোজন (Composition) আদিয়ে ইয়াৰ বিচিত্ৰতা। অন্য এক বৈচিত্ৰ্য হ'ল সামাজিক প্ৰকাৰৰ ভিন্নতা। ভাৰতবৰ্ষত তিনি প্ৰকাৰৰ সমাজ ব্যৱস্থা প্ৰৱৰ্তিত হৈ আছে। সেইবোৰ হ'ল— নগৰীয়া সমাজ (Urban Society), গ্ৰাম্য সমাজ আৰু জনজাতীয় সমাজ ।এই পাঠটিত আমি সমাজৰ তিনিওটি প্ৰকাৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

২.৩ নগৰীয়া সমাজ

নগৰিকৰণ পদ্ধতিৰ ফলস্বৰূপেই নগৰীয়া সমাজৰ সৃষ্টি হৈছে। সমাজতত্ত্বৰ উল্লেখ থকা মতে, নগৰিকীকৰণে চহৰ বা নগৰ আৰু মহানগৰৰ গঠন প্ৰক্ৰিয়াকে বুজায়। বৰ্তমান জনসংখ্যা আৰু অ-কৃষিভিত্তিক বৃত্তি নাগৰিক সমাজৰ বৈশিষ্ট্য। ভাৰতীয় সভ্যতাৰ ইতিহাসৰ বিভিন্ন সময়ত নাগৰিক সমাজৰ গঠন আৰু বিকাশৰ সাক্ষৰ দেখা যায়। এনেকুৱা কিছুমান ইতিহাস প্ৰসিদ্ধ নগৰ হ'ল— হ�ৰাপ্পা, মহেন-জ্ঞা-ডাৰো, ইন্দ্ৰপ্ৰস্থ, পাটলিপুত্ৰ, নালান্দা, তক্ষশীল, আগ্ৰা আদি। সময়ৰ লগে লগে, বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিৰ অগ্ৰগতি, নতুন ৰাজনৈতিক আৰু অৰ্থনৈতিক পদ্ধতিৰ প্ৰভাৱত পুৰণি চহৰসমূহে নতুন ৰূপ লয় আৰু বহু নতুন চহৰৰ সৃষ্টি হয়।

২.৩.১ চহৰসমূহৰ শ্ৰেণীবিভাজন

ভাৰতৰ চহৰসমূহক ইয়াত বাস কৰা জনসংখ্যাৰ গাঁথনিৰ ভিত্তিত আৰু চহৰসমূহৰ ভূমিকাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি শ্ৰেণীবিভাগ কৰা হয়।

- **জনসংখ্যাৰ ভিত্তিত শ্ৰেণীবিভাজন ঃ** ভাৰতৰ পৰিসংখ্যা বিভাগে জনসংখ্যাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি ভাৰতৰ চহৰসমূহক ছয় প্ৰকাৰত ভাগ কৰিছে। প্ৰথম শ্ৰেণীৰ চহৰ এখনৰ মৰ্যাদাৰ বাবে চহৰখনত প্ৰায় ১০০,০০০ বা ওপৰৰ জনসংখ্যা ধাৰ্য কৰা হৈছে। তেনেদৰে ৫০,০০০-৯৯,৯৯৯ জনসংখ্যাযুক্ত চহৰসমূহক দ্বিতীয় শ্ৰেণীৰ চহৰ আৰু ২০,০০০-৪৯,০০০ জনসংখ্যাযুক্ত চহৰসমূহক তৃতীয় শ্ৰেণীৰ চহৰত ভাগ কৰা হয়। ১০,০০০-১৯,০০০ জনসংখ্যাযুক্ত চহৰসমূহক চতুৰ্থ শ্ৰেণী, ৫,০০০-৯,৯৯৯ জনসংখ্যাৰ চহৰসমূহক পঞ্চম শ্ৰেণীৰ আৰু ৫,০০০ তকৈ কম জনসংখ্যাৰ চহৰসমূহক ষষ্ঠ শ্ৰেণীৰ চহৰ বুলি শ্ৰেণীভুক্ত কৰা হয়। নিম্নতম জনসংখ্যা ৫,০০০, কমেও ৭৫% যুৱ জনসংখ্যাৰ অ-কৃষিভিত্তিক বৃত্তি আৰু জনবসতিৰ ঘনত্ব ৪০০ বৰ্গ কিঃমিঃ হ'লে চহৰখনক জনগণনা চহৰ হিচাপে গণ্য কৰা হয়। এই মানদণ্ডৰ উপৰিও পৌৰসভা, বৃহৎ ব্যৱসায়িক প্ৰতিষ্ঠান আৰু ধাৰ্য কৰা চহৰৰ পৰিসীমাযুক্ত চহৰসমূহক ব্যৱস্থাপিত বা আইনমতে সিদ্ধ চহৰ বুলি কোৱা হয়।
- **ভূমিকা বা কাৰ্য ঃ** ভাৰতবৰ্ষৰ চহৰসমূহক ইয়াৰ প্ৰভাৱশালী ভূমিকাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰিও শ্ৰেণীবিভাগ কৰিব পাৰি।

- **ধাৰ্মিক কেন্দ্ৰ ঃ** কিছুমান চহৰ ইয়াৰ ধৰ্মীয় অনুষ্ঠানসমূহৰ বাবে বিশেষভাৱে পৰিচিত হয় আৰু বহু মানুহ এই অনুষ্ঠানসমূহৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱান্বিত হয়। এই চহৰসমূহক মন্দিৰ চহৰ বুলি জনা যায়। মন্দিৰসমূহৰ দ্বাৰা এই চহৰসমূহৰ অৰ্থব্যৱস্থা বহু পৰিমাণে পৰিচালিত হয় আৰু ভোজনালয়, হোটেল, ধৰ্মশালা, স্মাৰক বিক্ৰীৰ দোকান, পথপ্ৰদৰ্শক ব্যৱসায় আদি এই মন্দিৰসমূহক কেন্দ্ৰ কৰি গঢ়ি উঠে। মন্দিৰ চহৰৰ দুটা উদাহৰণ হ'ল— দক্ষিণ ভাৰতৰ তিৰুপতি আৰু উত্তৰ ভাৰতৰ নাথদ্বাৰা।

- **ব্যৱসায়িক কেন্দ্ৰ ঃ** উদ্যোগীকৰণৰ বিস্তৃত ব্যৱসায়িক প্ৰতিষ্ঠান আৰু ব্যৱসায়িক সঞ্চালনৰ দ্বাৰা ভাৰতবৰ্ষৰ কিছুমান চহৰৰ জন্ম হোৱাৰ লগতে ই বহু মানুহক প্ৰভাৱিত কৰি চহৰমুখী কৰি তোলে। উদাহৰণ স্বৰূপে ক'লকাতা, মুম্বাই, জামছেদপুৰ, বাঙ্গালোৰ আদি।

- **পৰ্যটনৰ কেন্দ্ৰ ঃ** কিছুমান চহৰ ইয়াৰ প্ৰাকৃতিক শোভাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি আৰু অন্য কিছুমান পৰ্যটন স্থলীৰ আকৰ্ষণৰ কাৰণে গঢ়ি উঠে। এই চহৰসমূহৰ অৰ্থনীতি প্ৰধানকৈ পৰ্যটনৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত। উদাহৰণ স্বৰূপে চিমলা, মানালি আদি চহৰৰ কথা ক'ব পাৰি।

- **প্ৰসাৰিত চহৰ ঃ** ডাঙৰ মেট্ৰোপলিটান চহৰসমূহৰ অত্যাধিক জনসংখ্যাৰ হেঁচা লাঘৱৰ উদ্দেশ্যে এই চহৰসমূহৰ নিকটৱৰ্তী অঞ্চলত সৰু চহৰ কিছুমান গঢ়ি উঠে। উদাহৰণ স্বৰূপে নৱী মুম্বাই এনে এখন সৰু চহৰ। তেনেদৰে দিল্লীৰ নিকৱৰ্তী, আহমেদাবাদৰ ওচৰত গান্ধীনগৰ এনেভাৱেই গঠন হৈছিল।

২.৩.২ ঃ চহৰীয়া সমাজৰ সমস্যাসমূহ

অপেক্ষাকৃতভাৱে অধিক সুবিধাৰ প্ৰত্যাশাত ক্ৰমাগতভাৱে চহৰ অভিমুখী লোকৰ আগমণত ভাৰতবৰ্ষৰ চহৰসমূহ প্ৰসাৰিত হৈ আহিছে। গাঁও আৰু চহৰৰ মাজত থকা অসমানুপাতিক উন্নয়নৰ ফলত চহৰ অঞ্চললৈ প্ৰব্ৰজনৰ হাৰ বাঢ়িছে। ইয়াৰ ফলত চহৰসমূহত আকস্মিকভাৱে বৃদ্ধি পোৱা জনসংখ্যাৰ হাৰে কিছুমান সমস্যাৰ সৃষ্টি কৰিছে। এই সমস্যাসমূহৰ কিছুমান আলোচনা কৰা হ'ল—

- **জনসংখ্যাৰ অত্যাধিক হেঁচা ঃ** জনসংখ্যাৰ অত্যাধিক চহৰ কেন্দ্ৰিকতাই চহৰসমূহত জনস্ফীতি ঘটাইছে। ইয়াৰ ফলত চহৰৰ পূৰ্বস্থিত সম্পদ যেনে— ভূ-ভাগৰ ওপৰত অত্যাধিক হেঁচাৰ সৃষ্টি কৰিছে। ভূ-সম্পদৰ যোগানী সীমিত বাবে ই প্ৰয়োজন অনুসৰি পৰিমাণত কম হৈ ৰোৱা বাবে মানুহে অৱশেষত চৰকাৰীভাৱে সংৰক্ষিত অঞ্চলসমূহতো বাস কৰিবলৈ লয় আৰু প্ৰকৃতি ইয়াৰ ফলত ক্ষতিগ্ৰস্ত হয় আৰু অন্যান্য সমস্যাৰো সৃষ্টি কৰে। বহু চহৰৰ অপৰিকল্পিত পৰিচালনাৰ ফলত জধে-মধে গঢ়ি উঠা গৃহ নিৰ্মাণ, নলী-নৰ্দমাৰ অবৈজ্ঞানিক গাঁথনি আদিয়ে সমস্যাৰ সৃষ্টি কৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে গুৱাহাটীৰ কথাই ক'ব পাৰে। বৰ্তমান সময়ত গুৱাহাটী এখন জনসংখ্যা বহুল চহৰ। এই ক্ৰমবৃদ্ধিপ্ৰাপ্ত জনসংখ্যাৰ প্ৰয়োজন অনুসৰি গৃহ নিৰ্মাণ কৰিব যাওঁতে বহু সময়ত জলাশয় আৰু জলনিৰ্গমন অঞ্চলসমূহ ব্যৱহাৰ

কৰি অহা হৈছে। চহৰৰ পৰিসীমাৰ মুকলি ঠাইসমূহ বৃহৎ অট্টালিকাই গ্ৰাস কৰি এই ঠাইসমূহৰ পাৰিপাৰ্শ্বিকতাক ক্ষতি কৰিছে। চহৰখনত কৃত্ৰিম বানপানীৰ সমস্যাই এক চিন্তনীয় বিষয় হিচাবে দেখা দিছে।

- **বস্তি অঞ্চলৰ সৃষ্টি ঃ** অপৰ্যাপ্ত গৃহৰ সমস্যাই চহৰ অঞ্চলত প্ৰায়েই বস্তি অঞ্চলৰ সৃষ্টি কৰে। এই অঞ্চলসমূহ স্বাস্থ্যকৰ জীৱন নিৰ্বাহৰ বাবে বিশেষ সন্তোষজনক নহয়, কিয়নো এইবোৰত প্ৰায়ে প্ৰয়োজনীয় অনাময় ব্যৱস্থা, খোৱাপানীৰ ব্যৱস্থাৰ অভাৱৰ উপৰিও গৃহসমূহ সুস্থ বতাহ বা বায়ুৰ চলাচলৰ অভাৱৰ বাবে, আৰু ৰ'দৰ অভাৱত বহু বেমাৰৰ বীজাণু বহন কৰি ঠাইলৈ পৰ্যৱসিত হয়। এই বস্তি অঞ্চলত আৰ্থিকভাৱে দুৰ্বল লোকসকল বাস কৰে। বহু সময়ত এই বস্তিসমূহ অনৈতিক কাৰ্যকলাপৰ এক গুপ্তথলী হৈ পৰে। ড° ৰাধাকমল মুখাৰ্জীৰ উক্তিয়ে বস্তি অঞ্চলৰ ছবি এখন প্ৰকাশ কৰে— "ভাৰতবৰ্ষৰ উদ্যোগিক চহৰসমূহত গঢ়ি উঠা হাজাৰৰ ওচৰৰ বস্তিসমূহত মানৱীয় আচৰণসমূহ প্ৰায়েই বিপথগামী হয়, মহিলাৰ প্ৰতি অন্যায় আচৰণ আৰু শিশুসকলৰ বাল্যকালছোৱা নষ্ট কৰি পেলোৱা হয়।"

- **যাতায়তৰ সমস্যা ঃ** চহৰসমূহত ৰাজহুৱা যাতায়ত ব্যৱস্থাৰ ক্ষেত্ৰত সুবিধা আছে। চহৰ অঞ্চলত ৰাজহুৱা পৰিবহণৰ সুচল বাৱস্থা থকা সত্বেও বেছিভাগ নাগৰিকে ব্যক্তিগত পৰিবহণৰ ব্যৱস্থা ৰাখে আৰু নিজাকৈ গাড়ী-মটৰ ক্ৰয় কৰে। ব্যক্তিগতভাৱে গাড়ীৰ গৰাকী হোৱাটো এক মৰ্যদাৰ চিহ্ন বুলি গণ্য কৰাৰ উপৰিও ই দ্ৰুত নগৰীয়া জীৱনৰ বিশেষ সহায়ক হয়। সেয়েহে যান-জঁট চহৰীয়া জীৱনৰ এক দৈনন্দিন ঘটনা হিচাবে দেখা দিছে আৰু নাগৰিকসকলৰ চহৰ সম্বন্ধীয় সমস্যাৰ এক কা�ৰক হৈ পৰিছে।

- **বিদ্যুতৰ নাটনি ঃ** বৈদ্যুতিক সামগ্ৰীৰ বহুল ব্যৱহাৰ ক্ৰমাগতভাৱে বৃদ্ধি পাই অহাৰ পৰিণতিত বিদ্যুতৰ চাহিদাও বৃদ্ধি পাইছে। তেনেদৰে নগৰৰ ক্ৰমগতিত বদ্ধি পোৱা জনসংখ্যাৰ অনুপাতে বিদ্যুতৰ যোগান কম হোৱাত নগৰৰ কিছুমান অঞ্চল যেনে— বস্তি অঞ্চলত বেছিভাগ সময়তে বিদ্যুতৰ যোগান ব্যাহত হৈ থাকে। তদুপৰি চহৰৰ ম'ল, কা�ৰখানা, হোটেল, নাগৰিকৰ বাসগৃহ আদিত প্ৰয়োজন হোৱা বিদ্যুতৰ চাহিদা পূৰণ কৰিবলৈ গৈ উপকণ্ঠীয় গাঁওসমূহত প্ৰায়েই দুৰ্বল বিদ্যুতৰ যোগান ধৰা হয়।

- **পৰিবেশৰ বিনষ্টকৰণ ঃ** জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ পৰিণতি স্বৰূপে জধে-মধে, অপৰিকল্পিতভাৱে গঢ় লৈ উঠা অট্টালিকা আৰু হাবি-গছ কাটি মানুহৰ বাসস্থান নিৰ্মাণ কৰিবলৈ লোৱাৰ ফলত প্ৰাকৃতিক পৰিবেশ বিনষ্ট হৈছে। প্ৰাকৃতিক ভাৰসাম্যহীনতাৰ ফলত মানৱ জাতিয়ে ভৱিষ্যতে ভয়ানক সমস্যাৰ সন্মুখীন হোৱাৰ সম্ভাৱনাৰ লগতে বৰ্তমানেও ই মানুহৰ কাৰণে ক্ষতিকাৰকৰূপে দেখা দিছে। উদাহৰণ স্বৰূপে, জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ ফলস্বৰূপে গুৱাহাটী মহানগৰী ক্ৰমাৎ আয়তনৰ ফালৰ পৰা বৃদ্ধি হৈ আহিছে অৰ্থাৎ ইয়াৰ ভূমিভাগৰ প্ৰসাৰ ঘটোৱা হৈছে। ইয়াকে কৰিবলৈ যাওঁতে গুৱাহাটীৰ মাজমজিয়াত ভূমিৰ গছ-গছনি ধ্বংস কৰি আৰু প্ৰয়োজন হ'লে কাষৰীয়া ঠাইৰ গছ-গছনি কাটি মানুহৰ বাসস্থান, উদ্যোগ আদিৰ কাৰণে ঠাই উলিয়াই সুবিধা কৰি লোৱা হৈছে। বহু সময়ত জলাশয়সমূহ

মাটিৰে পুতি বাসস্থান নিৰ্মাণ, অফিচ নিৰ্মাণ, ম'লকে আদি কৰি বৃহৎ অট্টালিকা নিৰ্মাণ কৰা হৈছে। এই কাৰ্যৰ প্ৰত্যক্ষ ফল হিচাবে কৃত্ৰিম বানপানীৰ সমস্যা ক্ৰমাগতভাৱে বৃদ্ধি পাই আহিছে। আকৌ, ক্ৰমাৎ বৃদ্ধিপ্ৰাপ্ত মটৰ গাড়ী আদি যাতায়তৰ ব্যৱস্থাসমূহে বায়ুমণ্ডল দূষিত কৰাৰ উপৰিও বৰ্ধিত জনসংখ্যাই অন্য কিছুমান প্ৰদূষণৰো সৃষ্টি কৰি পাৰিপাৰ্শ্বিকতাক ক্ষতিগ্ৰস্থ কৰিছে।

২.৪ ভাৰতবৰ্ষৰ গ্ৰাম্য সমাজ

এ. ডবলিউ ৰ মতে গ্ৰাম্য সমুদায় হ'ল এক ঠেক পৰিসীমাৰ ভিতৰত বাস কৰা সামূহিক গোট, যাৰ জীৱন পদ্ধতি একেই ধৰণৰ হয়।

সমাজ বিজ্ঞানীয়ে মত দিয়ে যে মানৱ সভ্যতাৰ বিকাশ গ্ৰাম্য সমাজতেই হৈছিল। সেয়েহে গ্ৰাম্যসমাজৰ আৰম্ভণি ইতিহাসৰো আগত বুলি বিশ্বাস কৰা হয়। বৰ্তমান সময়ত অগণন নগৰ আৰু মহানগৰৰ প্ৰসাৰ ঘটিছে যদিও বিশ্বৰ এক বুজন সংখ্যক লোক এতিয়াও গাঁওতেই বাস কৰে। ভাৰতবৰ্ষৰো অধিক সংখ্যক লোক গাঁও অঞ্চলত বাস কৰে। ২০শ শতিকালৈ ভাৰতবৰ্ষৰ মাত্ৰ ১১% লোকহে নগৰ অঞ্চলত বাস কৰিছিল। সেয়েহে মহাত্মা গান্ধীয়ে কৈছিল— "ভাৰতৰ প্ৰকৃত ছবিখন গাঁৱতহে পোৱা যায়"। প্ৰাচীন ভাৰততো উপনিৱেশৰ ক্ষেত্ৰত গাঁৱৰ এক উল্লেখযোগ্য অৰিহণা দেখা যায়। ঋক্‌বেদৰ দৰে প্ৰাচীন উপনিষদ পুথিতো গাঁৱৰ উল্লেখ আছে। এ উল্লেখ কৰে যে ৰামায়ণত দুই ধৰণৰ গাঁৱৰ উল্লেখ আছে— ঘোশ আৰু গাঁও। গাঁৱৰ তুলনাত ঘোশৰ আকাৰ সৰু হয়। ঘোশক 'ব্ৰজ' বা 'বৃজ' বুলিও জনা যায় আৰু এইবিলাক গৰু-ম'হৰ শাল (Farm) থাকে। তদুপৰি এই দুই ধৰণৰ গাঁৱতেই কিছুমান বিষয়া থাকে, যিসকলক মহত্তৰ বুলি জনা গৈছিল। এই মহত্তৰসকলৰ জ্যেষ্ঠজনক আকৌ গ্ৰামাণী বা গ্ৰামীক বুলি জনা গৈছিল। মহাভাৰততো তেনেদৰে আকৌ বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ গাঁৱৰ উল্লেখ আছে। দূৰ্গৰ আশেপাশে থকা উপনিবেশসমূহক গাঁও , সৰু পঁজা ঘৰেৰে আগুৰা একোডোখৰ ঠাইক পালি), ডাঙৰ পশুশালৰে ভৰা গাঁওসমূহক ঘোশ বা বৃজ বুলি জনা গৈছিল। গাঁওসমূহৰ পৰস্পৰৰ সৈতে সাংস্কৃতিক, সামাজিক আৰু প্ৰশাসনীয়ভাৱে সংযুক্ত আছিল। দাসী আছিল দহখন গাঁৱৰ মাজত থকা সৰ্বোচ্চ প্ৰশাসনীয় বিষয়া। তেনেদৰে ২০খন গাঁৱক যুক্ত কৰি এজন প্ৰশাসনীয় বিষয়াৰ ওপৰত এইবোৰৰ প্ৰশাসনৰ ভাৰ ন্যস্ত কৰা হৈছিল আৰু এই বিষয়াগৰাকীক বিংশতী বুলি জনা গৈছিল। এশ গাঁৱৰ বাবে থকা প্ৰশাসনীয় বিষয়াগৰাকীৰ 'সহস্ৰ গ্ৰামধিপতি' বুলি জনা গৈছিল। 'কৌটিল্যৰ অৰ্থশাস্ত্ৰত'ত ভাৰতীয় গ্ৰাম্য জীৱনৰ বিভিন্ন দিশ বৰ্ণনা কৰা হৈছিল। তেওঁ কৈছিল যে গাঁওসমূহৰ এখনৰ পৰা আনখনৰ দূৰত্ব এক বা দুই ক্ৰোশ (৩.২১৯ কিঃ মিঃ)ৰ হোৱা উচিত আৰু তেতিয়াহ'লে কোনো বিপদত এখন গাঁৱে আনখনক সাহায্য কৰা সম্ভৱ হয়। অৰ্থশাস্ত্ৰত উল্লেখ আছে যে ১০খন গাঁৱৰ সমষ্টিক একেলগে 'সম্‌গ্ৰহানা'), ২০০ গাঁৱৰ সমষ্টিক 'কৰ্ৱটিকা', ৪০০খন গাঁৱৰ সমষ্টিক 'দ্ৰোণামুখ' (Dronamukha) আৰু ৮০০খন গাঁৱৰ সমষ্টিক 'মহাগ্ৰাম' বা 'স্থাটনুজ' বুলি জনা গৈছিল। বৃটিছৰ শাসনৰ কালছোৱাত যদিও দেশীয় ৰাজ্যসমূহৰ গাঁৱৰ পৰা নিয়মানুসৰি কৰ সংগ্ৰহ কৰা হৈছিল তথাপিও এই গাঁওসমূহ বহু পৰিমাণে আত্মনিৰ্ভৰশীল আছিল। পঞ্চায়ত ব্যৱস্থাৰ দ্বাৰা সামাজিক জীৱনৰ বিভিন্ন সিদ্ধান্ত এই গাঁওসমূহে নিৰ্ধাৰণ কৰিছিল।

2.4.1 : ভাৰতবৰ্ষৰ গাঁওসমূহৰ প্ৰকাৰ ঃ

বসতি স্থাপনৰ ব্যৱস্থাপনাৰ গাঁথনিৰ গাঁওসমূহৰ অবয়বৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি আৰু D. S. Tyogiয়ে ভাৰতবৰ্ষৰ গাঁওসমূহক চাৰিটা ভিন্ন প্ৰকাৰত ভাগ কৰিছে—

- **অৱয়বহীন গোট বা গুচ্ছ ঃ** এই গাঁওসমূহ বহুল জনবসতিপূৰ্ণ কিন্তু বসতিসমূহ সিঁচৰতি হৈ থাকে। বসতিসমূহৰ কিছুমান সৰু আকাৰত বিভক্ত হৈ থাকে।
- **ৰৈখিক গোট ঃ** এই গাঁওসমূহত বসতি সমান্তৰালভাৱে স্থাপিত হয়। গোটসমূহক একোটা খালী ঠায়ে বিচ্ছিন্ন কৰে বা কেতিয়াবা সমান্তৰাল ৰাস্তা এটাইহে এটা গোটক আনটোৰ পৰা পৃথক কৰে।
- **বৰ্গীয় বা আয়তকাৰ গোট ঃ** এই গাঁওসমূহৰ মাজেৰে পোন ৰাস্তা কিছুমান থাকে আৰু এইবোৰ প্ৰত্যেকটোৱে সমান্তৰালভাৱে আন এটা ৰাস্তাৰ পৰা অৱস্থান কৰে। ৰাস্তাসমূহ সমকোণীয়ভাৱে পৰস্পৰৰ ওচৰত অৱস্থান কৰে আৰু বসতিসমূহ বৰ্গীয় বা আয়তাকৃতিৰ হয়।
- **পৃথক হাউলী ঃ** কিছুমান গাঁও আকৌ পৃথক হাউলী কিছুমানৰ দ্বাৰা সৃষ্ট নোট হিচাবে থাকে। ৰাজহ সংগ্ৰহৰ উদ্দেশ্যে এইবোৰ মৌজা হিচাবে স্বীকৃতি দিয়া হয়।

২.৪.২ গ্ৰাম্য অঞ্চলত স্বায়ত্ব শাসন

ভাৰতবৰ্ষৰ চৰকাৰে পঞ্চায়তী ৰাজ প্ৰতিষ্ঠাৰ দ্বাৰা ১৯৯২/৯৩ চনৰ পৰা সংবিধান ৭৩ দফাৰ নিৰ্দেশ অনুযায়ী গ্ৰাম্য্য অঞ্চলত স্থানীয় স্বায়ত্ব শাসনৰ আৰম্ভণি কৰিছিল। এই পদ্ধতিৰ প্ৰয়োগৰ ক্ষেত্ৰত এই ধাৰণাৰ উদ্ভৱ হৈছিল যে গণতান্ত্ৰিক ব্যৱস্থাত ক্ষমতাৰ বিকেন্দ্ৰীকৰণ গ্ৰাম্য তৃণমূল পৰ্যায়লৈ বিয়পি পৰা উচিত। এই বিকেন্দ্ৰীকৰণ ব্যৱস্থাই গাঁৱত বাস কৰা লোকসকলকো অধিক আত্মবিশ্বাসী কৰি তুলিব, কিয়নো এই পদ্ধতিত চৰকাৰৰ ওচৰত সম্পূৰ্ণ নিৰ্ভৰশীল হোৱাৰ বিপৰীতে চৰকাৰী পৃষ্ঠপোষকতাত গাঁৱৰ উন্নয়নৰ পৰিকল্পনাত গাঁওবাসীয়ে নিজে ভাগ ল'ব পাৰিব। এইক্ষেত্ৰত জাতি, শ্ৰেণী, লিঙ্গ আৰু গোটৰ সমান অংশগ্ৰহণ নিশ্চিতকৰণৰ অৰ্থে, চৰকাৰে সংবিধানৰ ৭৩ নং অধিসূচনাৰ প্ৰয়োগেৰে পঞ্চায়তত আসন সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা কৰিছে। এই অধিসূচনা অনুসৰি এক-তৃতীয়াংশ আসন মহিলাৰ বাবে সংৰক্ষিত হোৱাৰ উপৰিও অন্য এক-তৃতীয়াংশ অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ বাবে সংৰক্ষণ কৰা হয়। সকলো পঞ্চায়ত ব্যৱস্থাতে তলত উল্লেখ কৰা ধৰণে আনুষ্ঠানিক কিছুমান গাঁথনি পালন কৰা হয়—

- **গাঁওসভা ঃ** এই গাঁওসভাক গাঁৱলীয়া বা গ্ৰাম্য সদন বুলিও কোৱা হয়। গাঁৱৰ সকলো যুৱ সদস্যকে এই সভাৰ অংশীদাৰ বুলি গণ্য কৰা হয়।
- **পঞ্চায়ত ঃ** এইখন গ্ৰাম্য পৰিষদ আৰু গাঁওসভাই এই পৰিষদক নিৰ্বাচিত কৰে।
- **পঞ্চায়ত সমিতি ঃ** এইখনক ক্ষেত্ৰ সমিতি বা ক্ষেত্ৰীয় পৰিষদ বুলিও কোৱা হয় আৰু ই তহছিল বা ব্লক পৰ্যায়ত গঠিত। বিভিন্ন পঞ্চায়তৰ নিৰ্বাচিত সদস্যৰ দ্বাৰা

ইয়াৰ গঠন হয় আৰু ই ন্যায়িকভাৱে গঠিত ব্লক বা শাখাৰ অন্তৰ্গত হয়।

- **জিলা পৰিষদ ঃ** জিলা পৰিষদ পঞ্চায়ত সমিতিৰ সদস্যসকলৰ মাজৰ পৰা নিৰ্বাচিত প্ৰতিনিধি, বিধানসভাৰ সদস্য আৰু কৃষি, জনস্বাস্থ্য, কাৰিকৰী শাখা, পশু চিকিৎসা, শিক্ষা আদি শাখাৰ জিলা পৰ্যায়ৰ সদস্যসকল, সদনৰ সদস্য যিয়ে কোনো জিলা বা জিলাখনৰ এটা ভাগৰ প্ৰতিনিধিত্ব কৰে এইসকলৰ দ্বাৰা গঠিত হয়। জিলা পৰিষদে পঞ্চায়ত সমিতিসমূহৰ কাৰ্যৰ এক নিৰ্দিষ্ট নিয়ম অনুসৰি পৰ্যবেক্ষণ আৰু সমন্বয় সাধন কৰে।

২.৪.৩ স্থানীয় স্বায়ত্তশাসনৰ আঁসোৱাহসমূহ

গ্ৰাম্য সমাজ আৰু এই সমাজৰ পিছপৰা শ্ৰেণীৰ সৱলীকৰণৰ উদ্দেশ্যে পঞ্চায়ত ব্যৱস্থা প্ৰতিষ্ঠা কৰা হৈছে। অৱশ্যে বাস্তৱক্ষেত্ৰত এই লক্ষ্য সম্পূৰ্ণ সফল হ'বলৈ এতিয়াও বাকী। এই ব্যৱস্থাৰ কিছুমান আঁসোৱাহ তলত আলোচনা কৰা হ'ল—

- এইটো প্ৰায়েই লক্ষ্য কৰিব পাৰি যে সকলো সময়তে লক্ষ্য ৰাখিবলগীয়া কথা হ'ল যে পঞ্চায়তৰ কৰ্মীসকল ৰাজনৈতিক দলসমূহৰ দ্বাৰা নিজৰ কৰ্ম আৰু লক্ষ্য পূৰণত বাধাপ্ৰাপ্ত হয়। বহু সময়ত আকৌ পঞ্চায়তৰ নেতৃস্থানীয় পদটো সক্ষম, নীতিগত লোকৰ সলনি ৰাজনৈতিক দলৰ সুবিধা অনুসৰি মনোনীত প্ৰাৰ্থীৰ দ্বাৰাহে পূৰণ কৰা হয়। ইয়েই পঞ্চায়তৰ সঠিক সিদ্ধান্ত গ্ৰহণত বাধাৰ সৃষ্টি কৰে।
- চৰকাৰে গ্ৰহণ কৰা বহু সাহায্যমূলক আঁচনি পঞ্চায়তৰ দ্বাৰা ৰাইজৰ মাজত বিতৰণ কৰা হয়। বহু সময়ত এই আঁচনিৰ অধীনত লাভ কৰা সুবিধাসমূহ আৰু লাভালাভ সঠিকভাৱে বিতৰণ কৰা নহয় আৰু গ্ৰাম্য অঞ্চলৰ প্ৰকৃত সাহায্য অভিলাষী দৰিদ্ৰ লোকসকল বঞ্চিত হয়। অন্যহাতে, এই সুযোগ ৰাজনৈতিক উদ্দেশ্যধৰ্মী মনোভাৱেৰে প্ৰকৃত অভাৱীজনৰ সলনি অন্য লোকৰ হাতলৈ যায়।
- পঞ্চায়ত ব্যৱস্থাত আসন সংৰক্ষণ ব্যৱস্থাৰ দ্বাৰা সমাজৰ নিম্নশ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ মাজৰ পৰা প্ৰতিনিধি নিৰ্বাচন কৰি তেওঁলোকৰ সমস্যা আৰু দৃষ্টিভংগীৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয়। এই ব্যৱস্থাৰ উদ্দেশ্য হ'ল গাঁৱৰ নিম্নশ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ সামূহিক উন্নতি। উদাহৰণ স্বৰূপে পঞ্চায়তৰ এক-তৃতীয়াংশ আসন মহিলাৰ বাবে সংৰক্ষণ কৰা হয়। কিন্তু এইটো প্ৰায়েই দেখা যায় যে এই নিৰ্বাচিত মহিলা সদস্যসকল পঞ্চায়তৰ সদস্য হ'লেও সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ সময়ত মহিলাগৰাকীৰ আত্মীয় পুৰুষেহে আচল সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰে। এই পদ্ধতিয়ে মহিলাৰ আসন সংৰক্ষণৰ উদ্দেশ্য পূৰণ নকৰে।

জানি থওঁ আহক

ভাৰতবৰ্ষৰ জনসংখ্যা (কোটিৰ হিচাবত)

তথ্য সংগ্ৰহ ঃ ভাৰতবৰ্ষৰ পৰিসংখ্যা বিভাগ, ২০১১।

এই সূত্ৰৰ পৰা আমি ক'ব পাৰো যে ভাৰতবৰ্ষৰ চহৰ অঞ্চলৰ জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ হাৰ গাঁও অঞ্চলৰ তুলনাত বেছি। ভাৰতবৰ্ষৰ পৰিসংখ্যা তথ্য মতে নগৰীকৰণৰ হাৰ বৃদ্ধিৰ হাৰ হ'ল এনকুৱা ২৭.৮১%-২০০১ চনত আৰু ই বৃদ্ধি হৈ ২০১১ চনত ৩১.১৬%ৰ হয়।

অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

প্ৰশ্ন নং ১ঃ (ক) কোন চনত পঞ্চয়াতীৰাজ ব্যৱস্থাৰ প্ৰৱৰ্তন হয়?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ১ঃ (খ) ভাৰতৰ দুখন প্ৰাচীন চহৰৰ নাম লিখক।

.....

.....

২.৫ ভাৰতবৰ্ষৰ জনজাতীয় সমাজ

ভাৰতবৰ্ষৰ জনজাতীয় ঐতিহ্য অতি চহকী। সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষতেই বিভিন্ন জনজাতীয় লোকসকলে ইতিহাসৰ পাতনি মেলিছে। জনজাতীয় সমাজৰ বিষয়ে জ্ঞান লাভ কৰিব যাওঁতে এইটো জনাটো নিতান্তই আৱশ্যক যে জনজাতীয় লোক কোনসকল?

- Ghureyয়ে জনজাতিৰ সংজ্ঞা দি কৈছে যে "পিছপৰা শ্ৰেণীৰ হিন্দুসকল।"
- Dubeyৰ মতে জনজাতীয়সকল হ'ল— "নৃ-গোষ্ঠী শ্ৰেণীৰ, প্ৰকৃত বা কল্পিত বংশজাত আৰু সংস্কৃতিৰ বিভিন্নতাৰে বৈশিষ্ট্যযুক্ত।"
- Andre Beteill য়ে জনজাতি সম্বন্ধে সংজ্ঞা দিছে— "ৰাজনীতি, ভাষাতত্ত্ব আৰু কিছু অস্পষ্টভাৱে নিৰ্দেশিত সাংস্কৃতিক ক্ষেত্ৰৰে গঠিত এখন সমাজ; এখন সমাজ আত্মীয়সকলৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত য'ত সামাজিক বিভাজন নাথাকে।"
- Majumdarৰ মতে জনজাতি হ'ল— "কিছুমান পৰিয়ালৰ গোট যিসকলে এক সাৰ্বজনীন নাম গ্ৰহণ কৰে, এটা গোটৰ সদস্যই এক নিৰ্দিষ্ট ভূ-খণ্ড অধিকাৰ কৰে; একেই ভাষা কয়, বিবাহ, কৰ্মসংস্থান বা বৃত্তি সম্বন্ধে এক নিৰ্দিষ্ট নিষেধাজ্ঞা পালন কৰে আৰু পৰস্পৰৰ প্ৰতি কৰ্তব্য আৰু পাৰস্পৰিকতাৰ সুদৃঢ় সম্বন্ধ গঢ়ি তোলে।"

২.৫.১ জনজাতিসকলৰ বৈশিষ্ট্য

- প্ৰত্যেক জনজাতিয়েই নিজকে এক নিৰ্দিষ্ট ভূ-খণ্ডৰ লগত জড়িত কৰে।
- এজন নিৰ্দিষ্ট জনজাতীয়ই নিজকে এজন উমৈহতীয়া পূৰ্বজৰ পৰা বংশোদ্ভূত বুলি দাবী কৰে।
- প্ৰত্যেক জনজাতিয়ই এনে কিছুমান ধৰ্মীয় আচাৰ-অনুষ্ঠান পালন কৰে যিবোৰো তেওঁলোকৰ জীৱনশৈলী আৰু বিশ্বাসৰ ৰূপৰেখা গঠন কৰে।
- প্ৰত্যেক জনজাতীয়ই এক নিৰ্দিষ্ট ভাষা কয় যিটোৱে তেওঁলোকৰ মাজত মৈত্ৰীৰ ভাব বৃদ্ধি কৰে।
- জনজাতীয়সকলে সাধাৰণতে প্ৰকৃতিৰ নিকট আৰু সমাজৰ বাকীসকল গোষ্ঠী বা জাতিৰ পৰা দূৰত্বত বাস কৰে।

অৱশ্যেই ভাৰতবৰ্ষৰ জনজাতীয় লোকসকলে নিজকে পৃথকভাৱে ৰাখি বাস নকৰে। ভাৰতবৰ্ষৰ সংবিধানে বহু জনজাতীয় সম্প্ৰদায়ক অনুসূচিত জনজাতিৰ মৰ্যাদা দিছে আৰু তেওঁলোকৰ স্বাৰ্থ ৰক্ষাৰ্থে বিধিও প্ৰস্তুত কৰিছে। বৰ্তমান সময়ত অনুসূচিত জাতিৰ লোকসকলক চহৰ আৰু গাঁও উভয়তে দেখা যায়। জনজাতীয় সংস্কৃতিৰ সংৰক্ষণৰ কাৰণে ভাৰতীয় সংবিধানত বিভিন্ন ব্যৱস্থা কৰা হৈছে আৰু এইবোৰ আলোচনা কৰা হ'ব।

২.৫.২ জনজাতীয় সমাজৰ প্ৰতি দৃষ্টিভংগী

ঔপনিবেশিক শাসনৰ আগলৈকে ভাৰতবৰ্ষৰ জনজাতীয় লোকসকলে এক স্বায়ত্বশাসিত জীৱন কটাইছিল। অৱশ্যে বৃটিছসকলে ভাৰতৰ শাসনভাৰ হস্তগত কৰাৰ লগে লগে সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষতে সামাজিক পৰিৱৰ্তনৰ সূচনা কৰিছিল। জনজাতীয় লোকসকলৰ সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক জীৱনত এক বিপৰ্যয়ৰ সৃষ্টি হৈছিল। স্বাধীনতাৰ পিছত যদিও জনজাতীয় অঞ্চলসমূহ ভাৰতীয় প্ৰদেশসমূহৰ অন্তৰ্ভুক্ত হৈছিল তথাপিও জনজাতিৰ লোকসকলৰ সমস্যাসমূহৰ সমাধান, জনজাতীয় সংস্কৃতি-আদৰ্শৰ সংৰক্ষণ আৰু উন্নয়নৰ ক্ষেত্ৰত বিশেষ সতৰ্কতা অৱলম্বন কৰা হৈছিল। এই ক্ষেত্ৰত জনজাতীয় লোকসকলৰ সমস্যাসমূহৰ সমাধানৰ কাৰণে তিনিটা বিশেষ দৃষ্টিভংগী বা সিদ্ধান্ত আগবঢ়োৱা হৈছে। এই দৃষ্টিভংগীসমূহ হ'ল—

- **পৃথকীকৰণ নীতি ঃ** এই নীতিৰ সমৰ্থক হ'ল— । এই নীতি মতে, জনজাতিৰ লোকসকলে সন্মুখীন হৈ থকা সমস্যাসমূহৰ সমাধানৰ শ্ৰেষ্ঠ উপায় হৈছে তেওঁলোকক সমাজৰ অন্যসকলৰ পৰা পৃথকভাৱে থাকিবলৈ দিয়া। এই ক্ষেত্ৰত তেওঁ সিদ্ধান্ত দিয়ে যে ৰাষ্ট্ৰীয় উদ্যান বা সংৰক্ষিত এলেকাত এই লোকসকলে কোনো ব্যাঘাত নোহোৱাকৈ বাস কৰিব পাৰে।

- **মিশ্ৰিতকৰণ নীতি ঃ** এই নীতিটোৰ সমৰ্থক হ'ল— । এই নীতিৰ মতে জনজাতীয় লোকসকলক যিহেতু 'পিছপৰা হিন্দু' শ্ৰেণীৰ, সেয়েহে সমস্যাসমূহৰ সমাধানৰ উদ্দেশ্যে তেওঁলোকে হিন্দুসকলৰ মূল ধাৰাটোৰ লগত সমিলকৰণ ঘটাব লাগে।

- **সমন্বয় নীতি ঃ** পণ্ডিত জৱাহৰলাল নেহৰু এই নীতিৰ এজন প্ৰধান সমৰ্থক। এই দৃষ্টিভংগী মতে জনজাতীয় লোকসকলক পৃথকীকৰণ বা মিশ্ৰিতকৰণ কৰাৰ সলনি ভাৰতবৰ্ষৰ বাকীসকলৰ লগত এই জনজাতীয় লোকসকলৰ সমন্বয় সাধনহে কৰিব লাগে। এইটোৱে বুজায় যে তেওঁলোককো আধুনিক সুবিধাসমূহৰ ভোগ কৰাৰ সুযোগ দিব লাগে কিন্তু এইক্ষেত্ৰত তেওঁলোকৰ স্বকীয়তাৰ মাতে বিঘিনি নঘটে তাৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখিব লাগে। সামাজিক প্ৰগতিৰ লক্ষ্য তেওঁলোকক নিজকে নিৰ্ধাৰণ কৰিব দিব লাগে।

২.৫.৩ ভাৰতীয় সংবিধানৰ পঞ্চম আৰু ষষ্ঠ অনুসূচিৰ গুৰুত্ব

আগতে আলোচনা কৰি অহাৰ দৰে বৃটিছ পূৰ্বৱৰ্তী ভাৰতত জনজাতি অঞ্চলসমূহত তেওঁলোকৰ মুৰব্বীৰ বা দলনেতাৰ দ্বাৰা পৰিচালিত স্বাধীন প্ৰশাসন ব্যৱস্থা চলিছিল। পিছত বৃটিছসকলৰ ভাৰতৰ আগমনত অ-জনজাতি লোকসকলেও জনজাতীয় অঞ্চলত প্ৰৱেশ কৰে। ইয়াৰ ফলত সামাজিক আৰু

সাংস্কৃতিক দিশত চকুত লগা পৰিৱৰ্তন প্ৰতিফলিত হয়। বহু সময়ত জনজাতীয় লোকসকল অ-অজনজাতীয় লোকৰ দ্বাৰা সমস্যাৰ সন্মুখীন হ'ব লগা হয়। ইয়াৰ উপৰিও এই জনজাতীয় লোকসকলৰ টকা-পইচাৰ বিনিময়ত ক্ৰয়-বিক্ৰয় সম্বন্ধে বিশেষ জ্ঞান নাছিল। আনুষ্ঠানিক আধুনিক শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ লগত বিশেষ পৰিচিতি নথকাৰ বাবে এইক্ষেত্ৰত তেওঁলোকে অসুবিধাৰ সন্মুখীন হৈছিল। বহু সময়ত ঋণ দিওঁতা মহাজনৰ ওচৰত তেওঁলোক সৰ্বস্বান্ত হ'ব লগা হৈছিল। ফলস্বৰূপে জনজাতীয় লোকসকলে তেওঁলোকৰ ভাগৰ বৃহৎ পৰিমাণৰ মাটি-সম্পত্তি অ-জনজাতীয় লোকৰ হাতত হেৰুৱাব লগা হৈছিল। এই ঘটনাসমূহে ক্ৰমে জনজাতীয় লোকসকলৰ মাজত ক্ষোভৰ সৃষ্টি কৰি বিদ্ৰোহৰ সূত্ৰপাত ঘটাইছিল। তেনে এক উদাহৰণ হ'ল বীৰছা মুণ্ডাৰ নেতৃত্বত ঝাৰখণ্ডত দিকু (অ-জনজাতি)সকলৰ বিৰুদ্ধে বিদ্ৰোহ।

ভাৰতীয় সংবিধানে বিভিন্ন ব্যৱস্থাৱলীৰ মাধ্যমেৰে জনজাতীয় লোকসকলৰ স্বাৰ্থ ৰক্ষা কৰি আহিছে। এনে এক ব্যৱস্থা হ'ল সংবিধানৰ পঞ্চম অনুসূচী। এইপঞ্চম অনুসূচীয়ে ভাৰতবৰ্ষৰ এখন জনজাতীয় ৰাজ্যক সামৰি লয়, সেইবোৰ হ'ল— অন্ধ্ৰপ্ৰদেশ, ঝাৰখণ্ড, গুজৰাট, হিমাচল প্ৰদেশ, মহাৰাষ্ট্ৰ, মধ্যপ্ৰদেশ, উৰিষ্যা আৰু ৰাজস্থান। এই অনুসূচীয়ে জনজাতীয় অঞ্চলৰ জনজাতীয় লোকসকলৰ কাৰণে স্বায়ত্বশাসন মঞ্জুৰ কৰে। এই অঞ্চলসমূহক অনুসূচিত অঞ্চল বুলি চিনাক্ত কৰা হয় আৰু ৰাজ্যখনৰ ৰাজ্যপালে ইয়াৰ প্ৰশাসনীয় ব্যৱস্থাৰ কাৰণে বিশেষ দায়িত্ব বহন কৰে।

উত্তৰ-পূব ৰাজ্যসমূহৰ ক্ষেত্ৰত বৃটিছ শাসনৰ সময়ৰে পৰাই বৃটিছসকলে পাৰ্বত্য ৰাজ্যসমূহৰ শাসনভাৰ নিজৰ হাতলৈ নিয়ে আৰু বিভিন্ন ৰাজনৈতিক আৰু প্ৰশাসনীয় উদ্দেশ্যৰে ভাৰতবৰ্ষৰ বাকী ৰাজ্যসমূহৰ পৰা এই পাৰ্বত্য ৰাজ্যসমূহক পৃথক কৰে। ফলস্বৰূপে এই ৰাজ্যসমূহে তুলনামূলকভাৱে ভৈয়ামৰ জনজাতিসকলতকৈ ভালভাৱে নিজৰ সামাজিক, সাংস্কৃতিক আৰু ৰাজনৈতিক দিশসমূহৰ ৰক্ষণাবেক্ষণৰ সুযোগ পায়। স্বাধীনতাৰ পিছত সংবিধানৰ পঞ্চম অনুসূচী অনুসৰি অসম, মেঘালয়, ত্ৰিপুৰা আৰু মিজোৰামো বিধানগত শক্তি আৰু কাৰ্যপালিকাৰ শক্তি বা ক্ষমতা প্ৰদান কৰে আৰু তাৰ বাবে স্থানীয় স্বায়ত্বশাসিত পৰিষদ আৰু স্বায়ত্বশাসিত জিলা পৰিষদ ৰ স্থাপনা কৰে।

অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

প্ৰশ্ন নং ১ঃ (ক) জনজাতীয় লোকসকলৰ পৃথকীকৰণ নীতিৰ সমৰ্থক এজন ব্যক্তিৰ নাম উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন নং১ঃ(খ) সংবিধানৰ পঞ্চম অনুসূচীৰ প্ৰয়োগ হোৱা দুখন ৰাজ্যৰ নাম লিখক।

২.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- চহৰ অঞ্চলৰ ক্ৰমবৰ্ধমান জনসংখ্যা আৰু অকৃষিগত জীৱিকা বা বৃত্তি ইয়াৰ বৈশিষ্ট্য।
- চহৰ আৰু মহানগৰসমূহ নগৰীয়া অঞ্চল বুলি কোৱা হয়।
- ভাৰতবৰ্ষৰ চহৰসমূহক ইয়াত বাস কৰা জনসংখ্যাৰ আকাৰৰ ভিত্তিত আৰু ইয়াৰ ভূমিকাৰ ভিত্তিত শ্ৰেণীকৰণ কৰা হয়।

- গ্ৰাম্য সমাজত মানৰ সভ্যতাৰ বিকাশ সাধন হৈছিল।
- যদিও বৰ্তমান সময়ত এক বুজন পৰিমাণৰ চহৰ আৰু নগৰ অঞ্চলৰ বিকাশ আৰু সম্প্ৰসাৰণ ঘটিছে, তথাপিও বিশ্বৰ অধিকসংখ্যক লোক গাঁও অঞ্চলতহে বাস কৰে।
- ভাৰতবৰ্ষতো বেছিসংখ্যক লোক গাঁও অঞ্চলতেই বাস কৰে।
- কুৰি শতিকালৈ ভাৰতৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ ১১%হে নগৰ অঞ্চলত বাস কৰিছিল।
- এটা নিৰ্দিষ্ট জনজাতীয় গোট এজন পূৰ্বপুৰুষৰ জৰিয়তে বংশোদ্ভূত হৈছিল বুলি বিশ্বাস কৰা হয়।
- প্ৰত্যেক জনজাতীয় গোটেই নিৰ্দিষ্ট বিশেষতাসূচক ধৰ্মীয় আচাৰ-ব্যৱহাৰ পালন কৰে যিয়ে তেওঁলোকৰ জীৱনশৈলী আৰু বিশ্বাসক প্ৰভাৱিত কৰে।
- জনজাতীয় গোটসমূহে এক নিৰ্দিষ্ট ভাষা কয় আৰু ইয়েই তেওঁলোকৰ মাজত মৈত্ৰীভাৱ বৃদ্ধি কৰে।
- জনজাতীয় সংস্কৃতিৰ ঐতিহ্য ৰক্ষাৰ্থে ভাৰতীয় সংবিধানৰ অনুসূচিত বিশেষ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।

২.৭ অধিক জানিবলৈ

১) Atal, Yogesh (2006). *Changing Indian Society.* Rawat Publications: Jaipur
২) Dubey, S.C. (1990). *Indian Society.* National book trust: New Delhi.

২.৮ ঃ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ (ক) ১৯৯২/৩
১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ (খ) মহেন-জ্ঞা-দাৰো, হৰাপ্পা
২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ (ক) Varrier Elwin
১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ (খ) অন্ধ্ৰপ্ৰদেশ, গুজৰাট

২.৯ আদৰ্শ প্ৰশ্নাৱলী ঃ

(ক) চুটি প্ৰশ্ন (১৫০ শব্দৰ ভিতৰত)

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ জনজাতিৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ পঞ্চায়ত ব্যৱস্থাৰ গাঁথনি আলোচনা কৰক

(খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত)

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ ভাৰতবৰ্ষৰ চহৰ অঞ্চলৰ সমস্যাসমূহ আলোচনা কৰক।